

EVRENSEL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE MEVLANA ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ
Y.Y. Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Kelam Anabilim Dalı
sonmezvecihi@yahoo.com

Özet

7./13. yüzyılın siyasî ve toplumsal çalkantılarla dolu dünyasının karanlık ufuklarında engin sevgisi ve düşünceleriyle tüm insanlığı kuşatan, kucaklayan, çağlar üstü eserleri ve örnek hayatıyla yedi yüz yıldan fazla bir zamandır insanlığa ışık saçmaya devam eden Mevlânâ hakkında bugüne kadar çok şeyler söylenmiş ve yazılmıştır. Yaşadığı dönemde geniş kitleleri etkisi altına alan, ölümünden sonra da öğretileri sistemleştirilmek suretiyle “Mevlevilik” adıyla bir tarikat kurularak düşünceleri ve inançları yaşatılmaya çalışılan, eserleri başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere bütün dünyaya yayılmıştır. Onun evrensel düşünce sistemini anlamak ve anlatmak uğruna hemen her yüzyılda büyük uğraşlar verilmiş, eserleri dünyanın çeşitli dillerine çevrilmiş, sayısız şerhler yapılmıştır.

Mevlana'nın meşhur eseri “Mesnevi” baştan sona Kur'an ve sünnet ile yoğrulmuş, beyitlerinde sürekli olarak ayetlerden lafzi ve manevî iktibaslar yapar, “Canım bedenimde oldukça Kur'an'ın kölesiyim. Allah'ın seçkin peygamberi Muhammed'in yolunun toprağıyım. Kim benden bundan başka bir söz naklederse, o sözden de bezmişim ben onu söyleyenden de.”¹ Mevlânâ, bu sözleriyle; Allah, evren ve insan arasındaki ilişkiyi anlamak için evrensel İslam düşüncesinden yararlanmak gerektiğini söylemekte, bu ikisinin ilkelerine uymayan hususlarda kendisine yapılacak yakıştırmalardan uzak olduğunu bildirmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Mevlana'nın öğretisi, İslâm dininin yerine getirilmesi zorunlu olan zâhirî ve kesin hükümlerini görmezden gelen dinler üstü bir yol değil, bütün dinleri kaynak itibarıyla evrensel nizam olan İslâm sayan, bütün insanlığı Allah'ın yaratıkları ve kulları olarak kabul eden, ancak Allah tarafından son din olduğu ilân edilmiş olan İslâm'ın tevhidî anlayışı içinde, Kur'an ile bütünleşmiş bir halde, bütün insanlığı bu evrensel değerler etrafında birleşmeye davet eden Hakk'a kulluk ve halka hizmet potasında eriten geniş ve kucaklayıcı bir yaklaşımdan ibarettir. İnsanlığın düşünce ve eylem tarihi içinde benzeri az görülen bu ârifin, İslam'ın evrenselliğini düşünce testisinden taşanlara anlatmak ve onları anlamak için harcayan büyük bir şahsiyettir.

Mevlânâ'nın fark gözetmeden tüm insanlığı hakikate çağırın, merhamet pınarlarından kana kana su içmeye davet eden sevgi dolu yaklaşımı, aslında bizzat İslâm dininin ve Kur'an'ın “*Ey insanlar hep birlikte barışa gelin*”² şeklinde tüm insanlığı gerçekleştirmeye davet ettiği yaklaşımdır. Çünkü İslam bu çağrıyı on beş asırdan beri yapmaktadır ve yapmaya devam etmektedir Nitekim Ünlü düşünür İrene

¹ Yaylalı, Kâmil, Mevlânâ'da İnanç Sistemi, Konya, trs. s. 221.

² Bakara, 2/ 208.

Melikoff: “Mevlana’nın eserlerini dünya milletleri kendi dillerine çevirip okusalar, dünyada kötülük, harp, kin, nefret diye bir şey kalmaz” diyerek onun sözlerinin evrensel nitelikteki değerlere sahip olduğunu belirtir.

Mevlana’ya göre, evrensel İslam düşüncesinde inançsızlık (küfür) her ne kadar cinayetlerin en büyüğü olarak değerlendirilse bile, kul ile Allah arasında kabul edilir ve böylesi cinayetlerin cezasının Âhiret’e ertelendiği belirtilir. Bu prensipten hareketle, sosyal, ahlâkî ve hukukî ilişkilerde, insanlık vasfı esas alınır. Bu anlayışa göre, kötü olan insan değil, insanın davranışlarıdır. Öte yandan Müslümanlarla ehl-i kitap arasında Yaratıcı birliği söz konusudur. Zaten Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler Hz. İbrahim’i (as) peygamber kabul ederler. Öyleyse semâvî din mensuplarından, aralarındaki teolojik ve tarihî ihtilafları tartışma konusu yapmaktan ziyade, ittifak noktalarını öne çıkarmaları beklenir.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Tasavvuf, Mesnevi, İslam Düşüncesi.

The Mevlana Example in the Universal Islam Concept

Abstract

In the dark lights of the political and communal misconceptions of the world in the 7th/13th centuries a number of things were written and said about the enlightening Mevlana who came up with his model life and who has hugged the whole humanity with his love, thoughts and accomplishments. In the duration of his life undertaking the great consistencies, and after his death in order to systemise his teachings a religious order called “Mevlevilik” including the thoughts and beliefs was formed, his achievements firstly to the Ottoman geography were scattered to the entire world, in order to understand and explain his universal teaching about every century great efforts were spent, his achievements were translated into various languages of the world, and a number of annotations were made.

The famous achievement of Mevlana called Mesnevi entirely consists of Qur’an and Sunnah, in his couplets he continuously makes moral quotations from the verses, “as I am in my dear body I am the slave of Qur’an. I am the soil of the road of the God’s selected prophet Muhammed. Who ever transfers more from me apart from this word, I am disgusted both from this word and the person who said it. Mevlana with these words of his; conveys that Allah says to humankind that in order to understand the relationship between man and universe man should benefit from the universal Islam concept, and announces that cases in which do not suit these two bases will be far from the imputations to be made.

In short words to express ,the teachings of Mevlana consists of the facts that the religions in which ignores the certain rules of Islam are not superior, Islam counts every religion of the world a universal source of order, accepts every creation of Allah as servants God, and approaches the religions of Islam as the last religion which embaresses Tauheed, and invites the whole humanity to cope up with the universal values and in consistency of serving God.

The approachment of Mevlana without distinguishing man with the invitation as come and drink the water of the mercy fountain is basically an approachment of the religion Islam and the Qur’an as ‘Oh people come together to the peace’. Just as the famous thinker Irene Melikoff points out:”if all the world’s nations translates the achievements of Mevlana into their own language there won’t be any evilness,hate, grudge and war left in the world”.

According to Mevlana, in the Islam concept as the nonbelief (abuse) are considered as the biggest of all crimes, it is considered to be between the slave and

God it is stated that the punishments of these kinds of crimes are postponed to the hereafter. With the movement from this principle, in social, moral and lawfull relations, the humanity qualities are taken into considerations. According to this understanding, it is not the person who is wicked it is the actions of the person which is wicked. Meanwhile it is the unions between Muslims and the holy book in consideration. Besides, Muslims, Christians and Jews accepts Hz.Ibrahim as a prophet. In that manner from the celestial religion members, it is expected that they come forward with their alliance apart from their theologic and historical difference in opinion.

Keywords: Mawlana, Sufism, Masnawi, Islamic Thought.

Giriş

Bir sevgi insanı olan Hz. Mevlana kendisine daima, Kur'an-ı ve Hz. Muhammed'in örnek hayatını rehber edinmiş bir İslâm düşünürüdür. Tasavvuf düşüncesiyle iç içe büyüyen Mevlana bir Ahi olan Şemsi Tebrizi ile karşılaşınca kendi düşünceleri de şekillenmeye başladı. Mevlana Kur'an'a hayrandı. "Ben Kuran'ın bendesiyim" demekten hoşlanıyordu. Bunun yanında, devrinin bütün sanat ve bilim hareketlerini takip ediyor, hadis, fıkıh gibi İslam bilgileri konularında çağının rakipsiz uzmanı sayılıyordu. Mevlana, 13. yüzyılda Moğol akınları yüzünden sarsılan Anadolu'nun acısını, insanlığı, hoşgörüyü ve barışı temel alan felsefesiyle hafifletti, yaraları sardı.¹

Mevlana düşüncesinin temelinde aşk vardır. Mevlana'ya göre Allah'a ulaşmak için gerekli olan en önemli şey aşktır. Hem bedeniyle, hem bilinciyle, hem düşüncesiyle, hem de belleğiyle sevebilen tek varlık insandır. Mevlana her türlü sevgiyi yüceltir; çünkü, bir başkasını seven insan kendisini, tüm insanlığı, evreni ve Allah'ı sevebilir. O, tüm insanlığa derin bir sevgi beslemiştir ve insan sevgisini bir aşka, tutkuya dönüştürmüştür. Mevlana, insanı yüceltmiş ve buna temel olarak insanın yaratıcı hürriyetini ve yapıp-edici iradesini göstermiştir.

Mevlana'nın sevgisi evrenseldir, ırk, din, dil ayrımı yapmadan tüm insanları kapsar. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı coğrafyasında yayılmış bulunan Mevlevî tekkeleri bunun bir göstergesidir.² O tasavvuf inancını sadece bir nazariye olarak benimsememiş, günlük hayatına da mal etmişti. Mevlana, çocuklara, hastalara, kadınlara,

¹ Küçük, Hasan , "Mevlana İdealizminin Felsefi Analizi", 1. Milli Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1985, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1986, s. 307-323.

² Alaysa, H. Fikret, "Lefkoşa Mevlevî Tekkesi", 1. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988, s.99-108; İskender Rıza, "Kosova'daki Melami Tekkelerinde Mevlâna'ya Ait Gelenekler", a.g.m., s. 109-116; Salih Trako, "Sarayevo'da Mesnevi Dersleri ve Mesnevihanlar Üzerine", a.g.m., s. 143-146.

yoksullara saygı gösterir, vefa duyardı. O sevgisini diğer din ve ırklardan olanlara da göstermiştir. Nitekim öğrencileri arasında Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Rumlar, İranlılar, Araplar, Ermeniler, Türkler bulunmaktaydı.¹ O'na göre tüm insanlar, Allah'ın bir görüntüsüydü. İnsanlar arasında ayırım yapmak, Allah'a saygısızlıktan başka bir şey değildi.²

Eserlerinde zengin-fakir gibi ayrımların anlamsızlığına dikkat çekmiş, kavgaların bitmesiyle insanların birleşeceğini vurgulamıştır. O'na göre bütün illetlerin devası sevgidir ve insanların en hayırlısı insana ve insanlığa faydası olandır. Mevlana'nın bu yüce sevgisi insanlara hoşgörüyüyle yaklaşmasını sağlamıştır. Bu hoşgörüsünü şöyle ifade etmiştir:

“Gel ne olursan ol, gel, ister tanrı tanımaz, ister ateşe tapar, ister bin kez tövbeni bozmuş ol, bizim dergâhımız umutsuzluk dergâhi değil, gel ne olursan ol, gel”³

Mevlana bu sözleriyle insanların yüreğine ışık saçmış, insanlar arası her türlü ayrımı ortadan kaldıran felsefesiyle yürekleri fethetmiştir.

Dolayısıyla Hz. Mevlana'nın bütün hayatında ve eserlerinde temel dayanağı hep Kur'an ve hadisler olmuştur.⁴ Bunları yorumlamış, bunlarla yoğrulmuş, sohbetleriyle çevresindekilere, eserleriyle daha sonra yaşayanlara bunları anlatmıştır. Güzel ve coşkulu bir anlatış, geçmişten ve yaşadığı günlük hayattan verdiği binlerce güzel örnek, akıl ve düşünce sahiplerine, gönül ve can sahiplerine Kur'an ve hadisleri daha iyi anlatmak içindir.⁵

Mevlana'nın unutulmamış olmasının en önemli nedenlerinden birisi de, düşüncelerinin evrensel olması ve düşüncelerini şiir sınırsızlığıyla usta bir biçimde sunmasıdır.⁶ Bugün dünyamızın

¹ Haçerlioğlu, Orhan, Başlangıçtan Bugüne Mutluluk Düşüncesi, 3. Baskı, Varlık Yayınevi, İstanbul 1973, s. 36.

² Irene Melikoff, “Batı Hümanizmasının Karşısında Mevlana'nın Hümanizması”, Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, Der.; Fevzi Halıcı, Ülkü Basımevi, Konya 1983, s. 64-65.

³ Yaylalı, Mevlânâ'da İnanç Sistemi, s.219.

⁴ Bu durum Mevlânâdan önce İslâm tasavvufunun diğer temsilcileri için de söz konusudur. Bkz. Gökçe, Ferhat, *İslâm İrfân Geleneginde Hadis Yorumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E., Ankara, 2010, s.218.

⁵ Ergün, Mustafa, İnsan ve Eğitimi, Mevlana üzerine Bir Deneme, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 19.

⁶ Halıcı, Fevzi, “Mevlana Duyarlığı”, Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, s. 58.

birçok yerinde var olan ve insanlığı etkileyen ırkçılığa, şiddet ve hoşgörüsüzlüğe karşı; Mevlana'nın hoşgörülü ve barışçı felsefesi benimsenirse, evrensel barış bizlere çok uzak olmayacaktır.

Mevlânâ'yı düşüncesine ve inancına şekil veren evrensel İslâm düşüncesinin iki ana kaynağından yani Kur'an ve sünnetten soyutlayarak anlamak ya da anlatmak mümkün değildir. Gerçek Mevlânâ, ölümünden sonra yazılan ve pek çoğu hayal ürünü uydurma rivayetlerden ibaret olan “menâkıb” kitaplarının karanlıklarında değil, kendi eserlerinin ve sözlerinin ışığında aranmalıdır. Çünkü düşünceleri dikkatli ve sistematik bir bütünlük içinde incelendiğinde, bütün eserlerinin Kur'an ayetlerinden ve peygamberin hadislerinden hareketle İslâm düşüncesinin esasları olan tevhid inancını dile getirmek üzere yazıldığı görülecektir. Mevlana'nın meşhur eseri “Mesnevî” baştan sona Kur'an ve sünnet ile yoğrulmuş, beyitlerinde sürekli olarak ayetlerden lafzi ve manevî iktibaslar yapar, bazen telmih yoluyla âyetlere işaret eder, bazen âyetleri hatırlatacak karinelerle onları Farsçaya çevirerek beyitler içinde eritir. Bütün bu hususlar göz önünde tutulduğunda Mevlânâ'yı evrensel İslâm düşüncesinin yegâne kaynağı Kur'an'dan ve Kur'anî ilimlerden soyutlayarak anlamamanın ya da anlatmanın imkânsızlığı, hatta abesliği ortaya çıkar.

Evrensel İslâm kıyamete dek seslenir. Kur'an'a ve onun evrensel değerlerine bağlılığını her fırsatta dile getiren Mevlânâ, içeriği yine tamamen Kur'an'ın emir ve yasaklarına uygun beyanla insanı, Hak yapısı olarak gören ve onun “en güzel biçimde yaratıldığı”na (ahsen-i takvîm) inanan bir kimsenin, sahibinden dolayı bu yapıya büyük bir şefkat, merhamet, hayret ve saygı hisleriyle yaklaşacağı muhakkaktır. İşte büyük ârif, gönül insanı, Hak dostu ve mutasavvıf Mevlânâ da insanı kâinâtın merkezine alan ve onu diğer yaratılanların üstünde tutan görüşüyle, büyük bir aşk ve sevgi deryası meydana getirmiştir. O, daima gönül diliyle konuşup samimiyetini muhatabının iç dünyasında çalkantılara vesile olmasını hedefler. Bu yüzden üslûbu, benzetmeleri, şiir dili ve hitâbı çağdaşlarından oldukça farklıdır. Onda mazmun ve mecazlar, daima aşkı, hoş görmeyi, bağışlamayı, dostluğu, benlikten vazgeçmeyi, ihsan ve keremi ifade etmek için söz konusu edilmiştir.

Sulhu önce kendi içinde sağlayıp sonra etrafına yaymaya gayret eden ve böylece insanın ıslahıyla bütün bir âlemin ıslâhını hedefleyen Mevlânâ, günümüzdeki eğitim, yönetim, insan ilişkileri, toplum düzeni ve evrensel barışın temini konularında hâlâ dipdiri bir örnek olarak durmaktadır.

Netice itibariyle asırlar sonra bile tüm dünyadan, farklı din ve kültürlerden insanların ilgilerini hala çekmeyi başaran Mevlana'nın insan sevgisi temelli düşüncesi bizlere İslam'ın gerçek yorumunu sunmaktadır. Özellikle son zamanlarda "Terör" ile birlikte anılmaya başlayan ve dar çevrelerde kabul gören "İslam" telakkilerinin, Kur'an ve Sünnet'ten ne kadar uzak bir yaklaşım tarzı olduğunun en güzel kanıtı işte Mevlana'nın çağlar ötesinden gelen sevgi felsefesidir.

A . Mevlana'nın evrensel insan felsefesi

1-İnsan ve Felsefe

İnsan konusunun bağımsız felsefi bir disiplin (felsefi antropoloji) olarak ele alınması 20. Yüzyılda olmuşsa da insan üzerinde durulması felsefenin başlangıcına kadar uzanmaktadır.¹ Şöyle ki; Yunan felsefesi ilk önce, Asya'da eski bir İyon kolonisi olan Milet'de doğdu. Buradaki filozoflardan Thales'e göre evrenin arkesi, sudur ve herşey sudan oluşmuştur. Anaximandros'a göre Aperiondur. Bu ise herşeyin başlangıcında bulunan, herşeyi harekete geçiren ve herşeyi kuşatan sonsuzluk, bitmek tükenmek bilmeyen sınırsız şeydir. Anaximenes'e göre havadır. Fisagor'a göre sayıdır. Herakleitos'a göre ateştir. Bu ateş, logostur. Logos ise alem akli ile Tanrı'nın bir ve aynı olmasıdır. Empedokles'e göre toprak, hava, su, ateşten ibaret olan dört unsurdur. Demokritos'a göre atomlardır.²

Görüldüğü gibi, Sokrates'den önceki filozoflar evrenin arkesi ile ilgilenmişlerdir. Sokrates'e göre biz evrenin arkesini bilemeyiz, hem bilesek bile bunun bize bir faydası yoktur. O halde biz kendimizi bilebiliriz, kendimizi bilmek bir ahlak felsefesidir. Böylece felsefede insan konusu ilk defa Sokrates tarafından ele alınmıştır, bu sebeple Sokrates felsefenin kurucusu sayılmaktadır. Sokratesin felsefesi ile tasavvuf felsefesi arasında da büyük benzerlik bulunmaktadır. Şöyle ki; tasavvufta aşk önemli bir yer tutar. Diyebiliriz ki; tasavvufun temeli aşktır. Sokrates de aşk konusunda şunları söylemiştir: "Aşk insan ruhunun ilahi güzelliğe duyduğu açlıktır. Aşk, yalnız güzelliği bulmayı değil aynı zamanda onu yaratmaya ve devama iştahlıdır. Fani vücutta ebediyetin tohumlarını yetiştirmeye iştahlıdır. Bunun için iki cins birbirini sevmektedir. Kendilerini tekrar yaratmak ve böylece

¹ Mengüçoğlu, Takıyeddin. "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", Yüzyılımızda İnsan Felsefesi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 1997, s.1-7.

² Birand, Kamıran. İlkçağ Felsefe Tarihi, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fakülte Yayınları,1987, s.13-28.

zamanı ebediyete kadar uzatmak isterler. İşte bunun için ebeveyn çocuklarını severler.¹

Sokrates, felsefesine insanı konu ettiği gibi, tasavvuf felsefesi de insanla ilgilenmektedir. İnsanın Tanrı ile ve insanın insanla ilişkilerini kendisine konu olarak almaktadır.

Mevlana'nın insan anlayışına geçmeden önce onun etkilendiği tasavvuf felsefesine kısaca değinelim. Çünkü Mevlana'yı anlayabilmek için tasavvuf felsefesinin bilinmesi gerekir, aksi halde Mevlana'nın düşünceleri askıda kalır. Tasavvuf Felsefede mistisizm, aklın kavrayamayacağı gerçekleri mistik sezgi ile bilmek anlamına gelir. Hindu, Yahudi, Hıristiyan ve İslam mistisizimleri vardır. Tasavvufun diğer adı İslam mistisizmidir.²

İbn Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışına göre, varlık özde birdir, ancak çokluk halinde tezahür etmektedir. Mutlak varlık Allah'tır, var olan her şeyin tek kaynağı O'dur. Her şey yaratılmadan önce Allah'ın ilminde mevcuttu. Şu halde varlıkların suretleri ezelde Allah'ın zatı ile birdir. İnsanın Allah'la bir olmasından kastedilen budur. Yoksa insanın Allah'la birleşerek bir varlık olması değildir.³

Tasavvufa göre Yaratan ile yaratılan arasında ayrılık yoktur. Çünkü Allah'tan başka varlık yoktur ve insan Allah'tan gelmiştir, yine Allah'a dönecektir. Ancak bunun için ölümü beklemeye gerek yoktur, nefsi terbiye ederek ezeldeki birliğe ulaşılabilir. Tasavvuf, söz(kal) yolu değil hal(iyi ahlak) yolu, velayet(ilm-i ledün) vasıtalı bir yol olup, hakikat adı verilen değişmezliğe ulaşmayı amaçlamaktadır.⁴

Tasavvuf, kafanda ne varsa atmak, elinde ne varsa dağıtmak, önüne ne çıkarsa çıksın ona yüz çevirmemektir. Yani zihni kötü düşüncelerden arındırmak, cömert olup başkalarına ikramda bulunmak, karşına hangi çeşit insan çıkarsa çıksın(iyi-kötü, güzel-çirkin, kadın-erkek, dinli-dinsiz) hepsine iyi gözle bakabilmektir. Tasavvuf, herkese dost olmak, kimseye yük olmamak, gül bahçesinin gülü olmak, diken olmamaktır. Bir diğer anlamda tasavvuf sevgi ve aşk felsefesidir. Nitekim Hz. Muhammed bir hadisinde "*Allah güzeldir, güzelliği sever, Kibir ise Hakkı kabul etmemek ve insanları*

¹ Yarkın, Münir. Büyük Filozoflar, Türkiye İşbankası Yayını,1969, s.16.

² Güngör, Erol. İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul, Ötüken Yayınları,1982, s.17-18.

³ Güngör, a.g.e, s.89.

⁴ Fırat, Atilla. "Anadolu Aleviliği, Hacı Bektaş Veli Düşüncesi ve Türk Yaşamına Etkileri", G.Ü. I; Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyum Bildirileri, Ankara,1999, s.131.

hor görmektir”¹, buyurmuştur. Allah, mutlak cemal ve kemal sahibi olarak her türlü güzelliğin kaynağıdır. İnsan, Allah’ı ne kadar tanırorsa(marifeti artarsa) O’na karşı olan sevgi ve aşkı da o oranda artar.²

Mevlana, Arap, Fars(Attar ve Tebrizli Şems) ve Türk kültüründen(Orta Asya Türk topluluklarının Gök-Tanrı inancı) etkilenmiştir.³ Ayrıca onda eski Yunan idealist felsefesinin(Platon ve Plotinus) tesirlerini görmek mümkündür. Bununla birlikte Mevlana, genel olarak felsefe konusunda olumsuz düşüncelere sahiptir. Onun felsefe ile ilgili bir şiiri şöyledir: Küçük felsefeci kör olacak Işık ondan uzakta kalacak Felsefeci de dinin çiçeği açmayacak Çünkü Sen onu onda dikmeyeceksin.⁴

Mevlana Mesnevisi’nde, felsefe ile ilgili şunları söylemiştir: “Cennettekilerin çoğu saf kişilerdir, böylelikle felsefenin şerrinden kurtulurlar.”⁵

Görüldüğü gibi Mevlana, felsefeyi kötü ve zararlı bir uğraş alanı olarak görmekte, felsefecileri küçümsemekte ve onların cennete giremeyeceklerine inanmaktadır. Bu düşünceler bize Alman filozofu Karl Jaspers’in, “Felsefeyi reddeden farkında olmadan felsefe yapıyor, demektir”⁶ sözlerini hatırlatmaktadır. Mevlana, felsefeyi zararlı sayıp küçümserken bile, ortaya attığı bu düşüncelerle yine de felsefe yapmıştır, denilebilir. Mevlana ölmeden önce hastalandı ve hasta yatağında arkadaşlarına şöyle vasiyet etti: “Ben size gizli ve açık olarak Tanrı’dan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az söylemeyi ve daima şehvetten kaçınmayı, halkın eziyetine ve cefasına dayanmayı, avam ve sefilhlerle düşüp kalkmaktan uzak bulunmayı, kerim olan salih kimselerle beraber olmayı vasiyet ederim. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı az ve öz

¹ Riyazüs-Salihin Diyanet İşleri Başkanlığı.yay., Çev. H. Hüsnü Erdem, Ankara, trs, II, 44.

² Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, İstanbul, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, Yayınları,1987, s.26.

³ Ablay, M. Necati. “Mevlana ve Goethe Panteizmin İki Büyük Temsilcisi”, I. Milletlerarası Mevlana Kongresi Tebliğleri, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988, s.147-158.

⁴ Sayılı, Aydın. “Ortaçağ İslam Dünyasında İlim”, Ders Notları, A.Ü.DTCF, Felsefe Bölümü,1970, s.1.

⁵ Mevlana Celaleddin., Mesnevi ve Şerhi, Şerh eden: Abdülbaki Gölpınarlı, Cilt 1- VI, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1989, VI,1370.

⁶ Mesnevi, 1970, I, 31

olanıdır.”¹ Bu sözler, Mevlana'nın bütün düşüncelerini özetlemektedir.

Mevlana'ya göre sevgi ve aşk insanlık vasıflarındandır. Hayvanın bu kavramlardan haberi olmadığı gibi, bu duyguları yaşamaması imkânsızdır. Mevlana, insanın kutsallığını bir başka şekilde şöyle ifade etmiştir: “Dağ, taş, su, ateş, yel bile insana secde etmedir. Birkaç lüzumsuz münafık secde etmemiş noksan mı gelir insana”²

Ayrıca Mevlana eserlerinde münafıklığın kötülüğüne dikkat çekmektedir. Çünkü insan ya görüldüğü gibi olmalı, ya da olduğu gibi görünmelidir. Mevlana, tasavvuf felsefesinin etkisiyle son derece alçak gönüllü bir insandı. Bunun için kalabalıklardan kaçardı. Bunun sebebi ise kendisini görenlerin onun elini öpmesinden ve kendisine secde edilmesinden son derece rahatsız olurdu. O, insanlar arasında sosyal tabaka farklılıklarına göre muamele etmez ve her tabakadan insana karşı alçak gönüllülük gösterirdi. Mevlana insanları iyi-kötü diye ayırmamakla birlikte İnsanın kötü taraflarından da bahseder. İnsan tabaklanmış deri gibidir; rutubetten bozulur, ağır ağır kokar.³ Sende nemrutluk var, ateşe atılma, atılacaksan da önce İbrahim ol.⁴

Şu halde İnsan, doğuştan iyi ve kötü meziyetleri potansiyel olarak bünyesinde taşır. Eğer onu eğitirsen topluma ve insanlığa faydalı yapabilirsin. Mevlana, insanın doğru olup iyi ve hayırlı işler yapmasını; başkalarının ayıbını göreceği yerde kendi kusurlarını düzeltmesini öğütler. Şimdi onun bu konudaki düşüncelerini görelim: Ben bu çalışıp çabalama dünyasında (iyi huy)dan daha iyi bir ehliyet görmedim.⁵ Allah katında halkın en büyüğü, en yücesi, çoluk-çocuğuna en faydalı olanıdır. ⁶ İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır. Toplumun hayırlısı topluma hizmet edendir. Bir an adalet almış yıllık ibadetten hayırlıdır.⁷ İnsanların kötüsü, insanlara zarar veren kişidir. Dileklerinizi, hacetlerini, kullarımın cömertlerinden isteyin; çünkü merhameti onlara verdim.⁸

¹ Ahmet Eflakî, Ariflerin menkıbeleri I, Çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul, M.E.B. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 62, 1995, II,165.

² Mevlana Celaleddin, Fihî Mafih, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1959, s.226.

³ Mesnevi, IV, 104.

⁴ Mesnevi, I, 1606.

⁵ Mesnevi, II, 810.

⁶ Mevlana, mektuplar, 50.

⁷ Mektuplar,78.

⁸ Mektuplar, 141.

Herkes önce kendi kusurunu görseydi halini ıslah etmekten gaflet eder miydi?¹ Ne mutlu o kişiye ki, kendi ayıbını görür. Kim birinin ayıbını görürse, o ayıbı satın alır, o ayıbı kendinde bulur.²

Görüldüğü gibi, Mevlana'ya göre insanın kötülük yapması, bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Onun bu sözleri, Sokrates'in "Kimse bilerek kötülük yapmaz" düşünceleri ile bağdaşmaktadır. Ayrıca olgun insan, başkalarının ayıbını göreceği yerde kendi ayıbının farkına vararak bunu düzeltmeye çalışır. İnsan vücudu da iki bölümden oluşur; ruh ve nefis. Allah'a inanmayan birisi sadece ruh sahibi hayvandan farkı yoktur. İştî bu ruhsuz adam er veya geç hayatın anlamının ve amacının ne olduğunu araştırmaya koyulacaktır. Onunu içindir ki Kur'an Allah'a inanmayanları karanlıkta yol bulamayanlara benzetmiştir. Bu fani dünyanın amacı ve anlamı Allah'a inanmakla anlaşılır. İşte bunlarla birlikte Mevlâna Celaleddin Rûmî Kur'an'ı anlamak için duygu ve tecrübe ile birlikte kalbin de önemi büyüktür. "Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmediğiniz bir halde çıkardı. Size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki şükredesiniz."³ İyi dinleyin! Biz görünen görünmeyen birçok varlığı cehenneme atacağız. Onların kalpleri vardır kavramazlar, gözleri vardır görmezler, kulakları var işitmezler. Onlar hayvanlar gibi hatta daha da aşağıdadırlar." Kur'an bize aklımızı kullanmayı, dünya ile insan hakkında derin düşüncelere dalmayı ve böylece gerçek hakikate ulaşmayı emrediyor. Düşünmek, gözlemlemek ve anlamak aşağıdaki hususların anlamını kavramayı gerektirir.

1. Gayb âlemi ve tabiat âleminin anlamını bilmek, anlamaya çalışmak: "Akıl ve vicdan sahipleri ayaktayken, otururken, yaslanırken hep Allah'ı hatırlarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerine derin derin düşünürler." Ey Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, gerçekten çok büyüksün; bizi o ateş azabından koru"⁴

2. İnsan varlığına, toplumsal olaylara ve tarihe bakış : " ... İşte ayetlerimize yalan diyenlerin durumu böyledir. Anlat bu olayı, belki düşünüp taşınırlar"⁵

3. Allah'ın emrine ve onun anlamına bakış : "Öyleyse onlar bu Kur'an'ı hiç düşünmezler mi, yoksa kalpleri üzerinde üst üste kilitler mi var?"⁶

¹ Mesnevi, II, 881.

² Mesnevi, II,3034.

³ Nahl, 16/78.

⁴ Ali İmran, 3/ 191.

⁵ Araf, 7/ 176.

⁶ Muhammed, 47/ 45.

Mevlâna derin manalı felsefî düşünceleri insan hayatının anlamını, çeşitli inançları arasındaki hoşgörüyü, ahlâkî değerleri anlatıyor. Bunları anlatırken Kur'an sureleri ve âyetlerine dayandırılmıştır. Hz. Mevlâna'ya göre Kur'an'da insan yaratılışı tarihi böyledir: Allah Teâlâ Cebrail'e şöyle diyor : “Yerden bir avuç toprak getir.” Cebrail bu emri yerine getirmek için harekete geçti. Fakat toprak Allah'ın bu kararına razı değildi. Onun için toprak dile gelerek dedi ki: “Benden yaratacağın insan bazıları için faydalı bazıları için zararlı olabilir. Allah rızası için benden alma.” Bunu duyan Cebrail kendine verilen görevi yerine getiremedi. Bundan sonra Allah, Mikail ile İsrâfil'i gönderdi ancak bunlar da başaramadı. Allah'ın bu emrini Azrail yerine getirdi. İşte bu sertliğinden dolayı Allah Azrail'i can almakla görevlendirdi. Diğer melekler onun bu durumunu kabullendi. Bir de Azrail, Allah Teâlâ'ya şöyle bir ricada bulundu: “Ey Allahım! İnsanlar kendi canlarından ayrılmak istemiyorlar ve bana karşı geliyorlar. Bana düşman gözüyle bakıyorlar.” Allah bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ben çeşitli hastalıkları ve sebepleri göndereceğim, o sırada onların dikkati sen de olmaz ve ölüm sebeplerini sende bulmazlar.” Ondan sonra Mevlâna Celaleddin Rûmî şöyle devam ediyor. “O zaman insan sadece topraktan yaratılmış birisi mi?” sorusunu soruyor. Şöyle devam ediyor : - Hayır, insan sadece topraktan yaratılmamıştır, onun içine Hakk'ın nuru karıştırılmıştır. Yapıldıktan sonra ona can verilmiştir”.¹ Daha sonra insan kendinî geliştirerek meleklerin bile takdir ettiği bir varlık olmuştur. En sonunda dünyadaki varlıkları yönetme gücü ona verilmiştir. Allah'ı unutmamak için insanoğluna hilafet emaneti yüklenmiştir.

Yukarıda yazdıklarımızı özetleyecek olursak Mevlâna insanın özelliklerinin şunlardan oluştuğunu söylüyor:

1. İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Halife olduğunun delili de dünyayı değiştirebilme gücüne sahip olmasıdır. Bu açıdan o, diğer varlıklara göre Allah'a daha yakındır.²

2. Yaratırken “Allah ona kendi ruhundan üflemiştir.” Onun için insan her zaman Allah ile yakın ilişki içinde olmaya meyillidir.

3. İnsanın tabiatı temiz ve yücedir. Onun yaratılış Allah'a meyillidir.³

4. İnsan Allah'ın sırrını kendinde saklayan varlıktır.

5. İnsan hür bir varlıktır. Diğer bir deyimle günah ve sevap işleme yeteneği vardır.

¹ Hacc,22/5.

² Bkz., Bakara , 2/30 .

³ Rum, 30/ 30.

6. Allah'a meyilli olmasına rağmen onun tabiatında cimrilik, zalimlik, utanmazlık, fitnecilik vb. kötü huylar da vardır. ¹

7. İnsanın kaderi değişmez değildir. Onun kendi erkine göre iyiye veya kötüye doğru değişme yolu vardır. İslâm insanın irade hürriyetini sınırlamamıştır.

8. İnsanın bütün hareketlerinin asıl amacı kendini kurtarmaktır. Kurtuluş ancak nefesine hâkim olup ameli salih yaptığında gerçekleşir. ²

9. İnsan Allah'ın emrini yerine getirmekle mükelleftir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyrulmaktadır : “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu üstlenmeye yanaşmadılar. Ondan korktular da emaneti insan üstlendi. Çünkü insan çok nankör, çok cahildir kesinlikle!” ³

Hür ve Allah yolunda hayat geçirmek İslâm dininde insan hayatının en başlıca görevidir. “ Allah'ın yeri insanın gönlündedir.” Mevlâna sosyal – felsefî düşüncesi hayatın bütün alanlarını kapsamaktadır. İnsan üstün bir varlık olduğu için mal ve mevki peşinden koşarak yaratılışının asıl gayesini unutmaması gerekir. Sadece hayatın gayesi mal ve mevki elde etmekten ibaret olmadığını belirtmek içindir. Daima cismani yönümüzün tekâmülüne çalışarak, ruhî tekâmülümüzü geri bırakmak şeklinde düşünülmektedir. ⁴ Şeyhin Sâdî, hayatta mala karşı nasıl vaziyet alacağımızı şu şekilde açıklar : “Mal ömrün rahatı içindir, ömür mal toplamak için değildir, bir akıllı kimseye sordular : - İyi talihli, kötü talihli kimdir? İyi talihli o kimsedir ki, öldü ve bıraktı yani malını kendisi yemediği gibi malıyla da hiç kimseye iyilikte bulunmadı.” ⁵

Buna göre mal insanın rahatı içindir. Fakat insan sadece mal toplamak için dünyaya gelmediğini idrak etmesi gerekir.

Hz. Mevlâna da para ve malın geçici olduğunu şöyle açıklar : “Mal ve altın baştaki külâh gibidir, külâha sığınanın başı keldir.” ⁶

Dünyaya geliş sayesini Hz. Mevlâna şöyle ifade eder : “Ey insan! Âleme geldin ama geldiğin yolu hiç görmüyor musun? Sen bir yerden bir yurttan geldin, geldiğin yolu biliyor musun? Hayır değil

¹ Mearic,70/ 19; Hûd,11/9.

² Haşr, 59/9.

³ Ahzab, 33/ 72.

⁴ Mesnevî, III, 252.

⁵ Sadi Şirazi, Gülistan, İstanbul, 1307, s.305.

⁶ Mesnevî, I, 2343.

mi? Mademki bilmiyorsun yol yoktur deme, bu yolsuz yoldan bize gitmek gerekir.¹

Mevlâna bu dünyaya insanoğlunun imtihan için geldiğini ve ona göre hareket etmesi gerektiğini şöyle anlatıyor : “Bu hayata gelince iş yap, sanan öğren, ilim tahsil et, elinden geldiğince başkalarına yardım et.”²

Bu bilinen bir husustur. Müslüman olan herkes, ekmeğini helal yol ile kazanmak, sanat ve ilim öğrenmek, elinden geldiğince diğerlerine iyilik etmek farz sayılırsa, sûfîler için bu yoldan çıkmamak birinci şarttır. İslâm âlimlerine göre Hz. Muhammed’in yolunda, İslâm dininde Allah’a ulaştırılan en hayırlı amel yani ibadet insanlığa hizmet etmektir. Özellikle başka insanlara yapılan iyilik, ilk önce fakir-fukaraya yetimlere yapılırsa çok büyük sevaptır.

2-Kadın ve Erkek

Mevlana’ya göre: Her şey zıddıyla belli olur, meydana çıkar. Yani dünyada iyi-kötü, güzel-çirkin, siyah-beyaz, gibi zıtlıklar bulunmaktadır. Bunun gibi insan da kadın erkek gibi ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen fakat gerçekte birbirini tamamlayan iki çeşit varlıktan meydana gelir. Onun bu konudaki düşünceleri şöyledir: Kadın erkeğin sükunu için yaratıldı, Adem Havva’dan nasıl uzaklaşabilir?³

Kişi, Hz. Hamza ve Rüstem’den daha kahraman da olsa, yine de o karısının esiridir.⁴Su şiddetle saldırıp ateşe galip gelir, lakin su kaba konunca, ateş onu kaynatır.⁵Görünüşte erkekler, suyun ateşe olduğu gibi kadına galipse de, gerçekte şüphesiz kadının mağlubudurlar.⁶

Mevlana’ya göre kadın, erkeği sakinleştirmek için yaratılmıştır. Ayrıca erkek kadından güçlü gibi görünmesine rağmen gerçekte kadın, bazı özellikleri dolayısıyla erkeğe galip gelebilir. Çünkü kadın erkeği alt edebilecek bir takım yeteneklerle donatılmıştır.

Modern biyoloji, kadın yapısının erkekten daha güçlü olduğunu göstermektedir. Yapılan istatistiklere göre doğanların çoğunluğu erkek olmasına rağmen, süt bebeklik devresinde ölenlerin çoğu erkektir. Bu yüzden kadın sayısı erkeklerden fazladır. Ayrıca hayatın zorluk ve sıkıntılara ve acılara karşı kadınlar erkeklere oranla daha dayanıklıdırlar. Çünkü eşi ölen erkekler genellikle ya evlenmekte ya

¹ Mesnevî, IV, 1109–11.

² Mesnevî, VI, 2500–02.

³ Mesnevi, I, 2524.

⁴ Mesnevi, I, 2525.

⁵ Mesnevi, I, 2527.

⁶ Mesnevi, I, 2529.

da ölmektedir. Oysa eşi ölen kadın buna katlanarak erkeklere oranla daha uzun yaşayabilmektedir. Demek ki, Mevlana bu gerçeği yüzyıllarca önce keşfedip eserlerinde açıklamıştır.¹

Mevlana'ya göre kadın, toplumsal hayattaki yerini almalıdır. Onu gizlemek ve toplumdaki soyutlamak doğru değildir. Bu konudaki düşünceleri şöyledir: “Kadın nedir? Kadına gizlen diye emrettikçe, onda kendini gösterme isteği çoğalır. Kadın ne kadar gizlenirse halkta da onu görmek isteği, o kadar çoğalır, durur. Şu halde sen oturmuşsun iki tarafın da isteğini kızıştırıyorsun. Sonra da bunu doğru düzen iş sanıyorsun.”²

İnsan, başına gelen bela ve sıkıntılara katlanacak ve bunların Allah'tan geldiğine ve bunların kendisi için bir sınav olduğunu inanacaktır. Aynı zamanda bunların kendisinin olgunlaşmasına yardımcı olacağını kabul edecektir.³

3- Sabır ve Şükür

İnsan aklından dünya ile ilgili işleri ve diğer insanları çıkarıp daima yaratıcısını ve onun büyüklüğünü düşünmek ve O'nu anmak durumundadır. Yüce Allah buyurdu ki: “ Ben, kulum beni nasıl sanırsa öyleyim ona; Kim beni anarsa, anarken onunlayım ben. Malında beni ananı, malımla anarım ben; toplulukta beni ananı, toplulukta anarım ben. Kendi kendine beni ananı, kendim anarım.”⁴

Bizim zikrimiz Allah Allah'tır. Çünkü Allah'a ait olanlardanız., Allah'tan geliyor ve tekrar Allah'a gidiyoruz.⁵ Bir şeyi seven onu çok anar.⁶ “Allah'ı zikredin” hitabı Hakk'ın ihsanı Sabır insanın olgunlaşmasında büyük bir önem taşır. Tesbihlerin ruhu sabırdır. Sabır, başlı başına bir teşbihtir.⁷

Sabret, zira sabırla güçlük ortadan kalkar. Sabır, ferahlığın anahtarıdır. Mevlana'ya göre insanın erdemli bir şahsiyet kazanmasında şükür önemli bir prensiptir. İnsan, onu yarattığı ve verdiği nimetler ve sağlık dolayısıyla Allah'a şükretmelidir. Mevlana şükür konusunda şunları söylemiştir: Hakk'a şükretmek herkese vaciptir. Ekşi yüzlü itirazcı mahrum ve meyus olur.⁸ Nimete şükür

¹ Mesnevi, I, 2529.

² Mevlana, Fihi Mafih,75.

³ Fihi Mafih, 75.

⁴ Mektuplar, 140

⁵ Eflaki I, 444.

⁶ Mektuplar, 204.

⁷ Mesnevi, II,1732.

⁸ Mesnevi, I,1587.

can; nimetse posttur. Zira şükür dosta götüren rehberdir.¹ Şükür, nimeti artırır.²

Mevlana'ya göre şükretmeyen insan memnuniyetsiz, itirazcı, mahrum ve üzüntülü olur. Oysa şükür nimetleri artırdığı gibi, insanı Yaratıcı 'ya ulaştırır. Yaratıcı 'ya ulaşan insanın gönlü zengin olur ve bu yüzden cömert olup fakirlere yardım eder. İnsanın mutluluğu, gösterişten uzak, sade bir hayat yaşamak ve diğer insanlara dost olmakla mümkündür.³

4- Akıl

Mevlana sadece sevgi ve aşk üzerinde durmaz, aynı zamanda akılı da ele alıp inceler. Eğer insan, sadece sevgi ve aşk yüklü olursa duygusal davranıp gerçeğe ulaşamaz. Bunun gibi sadece akıl sahibi olup duygudan yoksun olursa, o zaman hayat bir makineden farksız olur ve ondan bir tat alamaz. Bunun için akıl ve sevgi dengesini çok iyi kurmak gerekir.

Mevlana'ya göre yaratıklar üç sınıftır: Melekler, insanlar ve hayvanlar. Melekler salt akıldır. Hepsi Allah'ı anma tabiatındadır, şehvetten arınmıştır, tertemizdir. Hayvanlar ise sırf şehvettir, onlarda “kötülük yapma” diyen akıl yoktur. İnsanların kimisi akla o kadar uydu ki, tümünden melek oldu, salt ışık kesildi-gitti. Bunlar peygamberlerdir, erenlerdir, korkudan da kurtulmuşlardır. Kimisinin de şehveti aklına üstün gelmiştir. Bunlar tam hayvan olmuşlardır. Kimisi de kavga, savaş içinde kalmıştır. Bunlar içlerinde dert, ağrı, feryad, özleyiş beliren bir bölüktür. Bunlar inananlardır. Erenler bunları konaklarına ulaştırmayı, kendilerine döndürmeyi beklerler, şeytanlar da bunları aşağılıkların en aşağısına çekmeyi beklerler.⁴

Mevlana akılı insanın bedenindeki bir başbuğa benzetir, bedenün uzuvları ona itaat ettikçe bütün işleri düzeninde gider. Fakat itaat etmezlerse hepsi de bozulur. Ona göre İki türlü akıl vardır. Birincisi kazanma ile elde edilen akıldır ki, mektepte çocuğun öğrendiği gibi öğrenirsin Öteki akıl Hak vergisidir. Onun kaynağı ta candadır.⁵

Mevlana aklın, ibadetten üstün olduğunu bir beytinde şöyle ifade eder:

¹ Mesnevi, III, 2912).

² Mektuplar, 204.

³ Eflaki, I, 415-416.

⁴ Fihi Mafih, 66-67.

⁵ Mesnevi, IV, 1963.

İyilikleri hoş gören Efendimiz ne güzel söylemiş: “Zerre kadar aklın, namazdan da oruçtan da yeğdir. Çünkü namaz ve oruç akıllılar için farz kılınmıştır.”¹

İslam dinine göre de akli olmayan insan, dinden sorumlu değildir. Akıl, Tanrı gölgesidir. Tanrı ise Güneş....gölge güneşe karşı durabilir mi?²

Özet olarak Mevlana’ya göre akıl, insanın doğruyu bulmasında bir rehberdir. Peygamberler ve erenler, akla tam uydukları için yanılmamış ve doğru yolu bulmuşlar, bu yüzden de korkudan ve üzüntüden kurtulmuşlardır. Ayrıca Mevlana akli, külli ve cüzi akıl olmak üzere ikiye ayırır. Külli akıl peygamberlerin aklıdır. Onlar dünyaya gelmeden önce her şey öğretilmiştir. O yüzden peygamberler ümmidir ve onların okuma yazma bilmelerine gerek yoktur. Cüz’i akıl ise sıradan insanların aklıdır. Yine ona göre iman ve utanma akıl sayesinde mümkündür. Eğer akıl yoksa bu ikisi de yoktur.

B- Mevlana’nın Evrensel İslam Düşüncesi

Hz. Mevlana, İslam’ın evrensel görüşünü şöyle dile getirir: *"Hiçbir kafiri hor görmeyin olur ya, müslüman olarak ölebilir, ömrünün sonundan ne haberin var ki, ondan tamamiyle yüz çeviriyorsun?"*³ Mevlana'nın, işlediği bu konuyu Kuran-ı Kerim' in *"Eğer Rabbin dileyseydi bütün insanları muhakkak bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilaf edici bir halde (İşte böylece) devam edip gideceklerdir."*⁴ ayetinden ilham alarak yazdığı tahmin edilebilir. Hakkı bulmak için, insanlar gayret etmelidirler. İnsanlar gayret etmeden hak bulunmaz. Bunun içinde hakkı bulmak için ihtilaflar devam edecektir. ihtilaflar, hak bulununca zayi olacaktır. Müslümanlıkta sıkıca durduktan sonra, bütün din mensuplarıyla veya dünya insanlarıyla diyaloga açık olduğunu bildirmektedir. Bu tavır ise, bir Müslüman'ın her zaman evrenselliğe açık tavrıdır. Bu tavrı göstermeyenler, İslam evrenselliğinin farkına varamayanlardır. Mevlana'nın da muzdarip olduğu ve içinden çıkmak istediği bu fanatik tavrıdır. Bu açıdan Mevlana, fanatizmin her türlüsüne karşıdır. Çünkü onun felsefesinde fanatizm, hangi dinde olursa olsun, tehlikelidir. Dostluklara ve diyaloglara kapıları kapatanlar, her dinin fanatikleridir. Mevlana felsefesinin temelini, fanatizme karşı açılan savaş teşkil eder.

¹ Mesnevi, V, 456-457.

² Mesnevi, IV, 211.

³ Mesnevi, I, 245; I, 2452

⁴ Hadid, 57/4.

Fakat O, diğer din mensuplarını da aynı savaşa davet etmektedir. İşte Mevlana hümanizminin ve üniversalliğinin özü burada bulunmaktadır.

Mevlana itikadi İslam mezhepleri arasında tartışmalı olan bazı konuları direkt veya dolaylı bir şekilde işleyerek bu konularda tam bir Sünnî gibi düşündüğünü göstermiştir. Diğer taraftan Mevlana'ya göre aslında bu alemde her zaman bir ikilik mevcuttur. Diğer bir ifadeyle bu şahadet aleminin, suret-mana, varlık-yokluk, gayb şahadet, ışık-karanlık gibi çift çift veya ikili zıtlar halinde zuhur etmiştir. Bu şekildeki meydana gelmeler, Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin birer tezahürüdürler ve bu şekilde tecelli etmişlerdir. Ancak bununla beraber iman-küfür, hayır-şer gibi ayrımlar bize göredir. Allah'a nispetle hepsi birdir. Kötülük iyilikten ayrılmaz. Kötülük olmadan kötülüğü terk etmek imkânsızdır. Yine küfür olmadan din olmaz, çünkü din, küfrü bırakmaktır. Mevlana'nın bu anlayışına göre her hususta ikiliğin olması kaçınılmazdır. Bunu Mesnevideki şu mısralarıyla dile getirir: "Fakat eğer her şey de ayıplı olsaydı bilginin ne faydası olurdu? Mademki hepsi odun, burada öd ağacı yok demektir. Her şey hak demek ahmaklıktır, fakat her şey batıl diyen de şakidir".¹

1- Tevhid ve Varlık Anlayışı:

Mevlana, İslam'ın temel taşı olan tevhid yani Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla, eşsiz, benzersiz ve tek olduğu hakkındaki görüşlerini şu mısralarıyla dile getirir. Allah'ın insani vasıflarla vasıflanamayacağı ile ilgili olarak, "El, ayak bizim için öğünç vesilesidir. Fakat Allah'ın arılığına nispetle kusur doğmaz, doğurmaz vasfı ona layıktır. Babayı da halk eden o, oğlu da. Doğma cisim olanın vasfidir. Doğan, ırmağın bu yüzüne mensuptur. Çünkü doğan kevn-i fesad âlemindedir, aşağılıktır, sonradan olmadır. Elbette onu bir meydana getiren lazım".²

Mevlana, yukarıdaki beyitlerde ifade ettiği gibi Cenab-ı Hakk'ın, beşere ait olan el-ayak sahibi olma, doğmak-doğurmak-baba olma-oğul olma gibi insani sıfatlardan münezze olduğunu, çünkü bunların kevn-i fesad âlemine ait olup sonradan olduklarını, bu yüzden bunların Allah'a ait sıfatlar olamayacağını açık bir dille ifade etmektedir. Diğer taraftan Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olarak Mevlana, "Tanrı ismi, sıfattan türeme, sıfattan meydana gelmedir. Tanrı, sıfatlarıyla kadimdir, evveli yoktur. İliet-i ula misali gibi batıl ve saçma değildir".³

¹ Mesnevi, IV, 327.

² Mesnevi, II, 134.

³ Mesnevi, IV, 244.

Burada Mevlana, Allah'ın sıfatlarının ezeliyyetini kabul etmekle Mutezili bakış açısını reddetmekte ve tamamen Sünni bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Allah'ın keyfiyetsiz oluşu, zamandan ve mekândan münezzehe oluşuyla ilgili olarak da şöyle der. "Aklın sana yakınlığı keyfiyete sığmaz. Ne sağdadır, ne solda, ne arttadır ne önde. Aklın bile sana yakınlığı, aklın bile sendeki varlığı keyfiyetsiz, anlatılmaz bir haldeyken ve o yolda akıldan bahis bile edilemezken o padişahın sana yakınlığı, neden keyfiyetsiz olmasın"¹

Mevlana, yukarıdaki görüşlerini dile getirmekle müşebbihe² ve musavvire³ mensuplarını görüşlerine katılmadığını, onları reddettiğini göstermektedir. Tevhid-i Zati ile ilgili olarak, "Güneş, gerçi dışarıda tektir, fakat onun mislini tasvir etmek mümkündür. Ama kendisinden esir var olan güneş, öyle bir güneştir ki, ona zihinde de dışarıda da benzer olamaz. Nerde tasavvurda onun sığacağı bir yer ki misli tasvir edilebilsin". Burada da Mevlana, Allah'ın zat ve sıfatlarında eşsiz ve benzersiz olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın kudreti ile ilgili olarak, "Padişah gibi vezir de cahil ve gafildi. Varlığı vacip olan kadim Tanrı ile pençeleşiyordu. Öyle kudretli bir Tanrı ile pençeleşiyordu ki bir anda yoktan bu âlem gibi yüz tanesini var eder"⁴

Yukarıya alıntıladığımız tüm mısralarından da anlaşıldığı gibi Mevlana, Allah'ın varlığını ve birliğini vurgulamakta, ayrıca onun insani vasıtlarla vasıflanamayacağını, kendisine ait sıfatların olduğunu ve bunların ezeli olduğunu, kudretinin sonsuz olduğunu, bu alemi her an yeniden yarattığını, zatının mahiyetinin tasavvur dahi edilemeyeceğini, zamandan, mekandan ve cihetten münezzehe olduğunu açıkça beyan etmektedir. Diğer yandan Mevlana'nın, vahdet-i vücud meslek ve meşrebini kabul ettiğini biliyoruz. Ancak bu konuyla ilgili görüşlerini dile getirirken son derece dikkatli bir dil kullanır, daha fazla izahata girişmesi halinde bazı zihinlerin yanlış anlaşılmalara kapılabileceğini, bu yüzden fazla açıklama yapmaktan kaçındığını da açıkça ifade eder.⁵

2- Cebr ve İhtiyar Hakkındaki Görüşleri:

Mevlana bu kavramlarla ilgili görüşlerini de hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde açıklamaktadır. İyiliğin bilinmesi için de kötüye ihtiyaç bulunduğunun genel bir kural olduğunu belirtir. İnsanın

¹ Mesnevi, IV, 294.

² Allah'ın zatını insana benzetenlerin görüşleri için bkz. Ahmet Turan, İslam Mezhepleri Tarihi, Samsun 2000, s.139.

³ Bkz., Turan, a.g.e., s.137-158.

⁴ Mesnevi, I, 42.

⁵ Mesnevi, I, 93.

iradesinde hür olduğuyla ilgili olarak şöyle der: "Kendine gel de *'Rabbi bima ağveyteni'*¹ yi oku ... Oku da cebri olma, ters bir kumaş dokumaya kalkışma Ce bir ağacına ne vakte dek sıçrayıp çıkacak, ihtiyarını bir yana bırakacaksın. İblis ve soyu soppu gibi Tanrı'yla savaşta, mübahasedesin"² "Bizim figanımız muztar ve kudretsiz olduğumuzun delilidir. Yaptığımızdan utanmamız da elimizde ihtiyar olduğuna delildir"³ "Ey gönül! Cebirle ihtiyarı birbirinden ayırt etmek için bir misal getir ki ikisini de anlayasın. Titreme illetinden dolayı titreyen bir el, bir de senin türettiğin el. Her iki hareketi de bil ki Tanrı yaratmıştır. Fakat bu hareketi onunla mukayeseye imkân yoktur. İhtiyarınla el oynatmadan pişman olabilirsin, fakat titreme illetine mübtela bir adamın pişman olduğunu ne vakit gördün"⁴ "Onun verdiği kudrete şükretmek, kudretini artırır. Cebir ise nimeti elinden çıkarır. Senin cebriliğün yolda uyumaktır, uyuma; o kapıyı o dergâhı görmedikçe uykuya dalına. Ey dikkatsiz cebri! Sakın o meyvalı ağacın altından gayri bir yerde uyuma. Cebre inanmakla yol kesen haydutlar arasında uyumak müsavidir. Vakitsiz öten kuş nasıl olur da kurtulur" "Tembellik yüzünden şükür ve sabırdan mahrum kalan ancak şunu bilir: *"İblis: 'Ey rabbim, beni azdırmana karşılık yemin ederim ki, kesinlikle ben yeryüzünde onlar için tezyinat yapacağım ve hepsini azdıracağım. Ancak içlerinden ihlâsa erdirilen kulların hariç' dedi"*.⁵

Yukarıya aldığımız mısralardan da anlaşıldığı gibi Mevlana, kulun herhangi bir seçme hürriyetine sahip olmadığı anlamına gelen cebir (Cebriyye) görüşünü kesin olarak reddetmektedir. Buna mukabil insanın yaptığı işlerde, tamamen seçme hürriyetine yani bir iradeye sahip olduğunu ve bu seçme hürriyeti neticesinde yaptığı işlerden de sorumlu olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Bu açıklamalarıyla Mevlana Cebriyye mezhebinin görüşlerini reddetmekte ve Ehl-i Sünnetin görüşlerini benimsediğini göstermiş olmaktadır. Ayrıca "Tanrı'nın, bir adamı bir işe ayırması, bir işe koşması, dileği, isteği, ihtiyar ve iradeyi menetmek değildir ki" şeklindeki açıklamasıyla, Allah'ın külli iradesi ile kulun cüz'i iradesinin (cüz'i ihtiyarı) çatışmadığını, bilakis her ikisinin bir şekilde uyuştuğunu ve uyumlu olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır.

¹ Mesnevi, I, 133.

² Mesnevi, I, 134.

³ Mesnevi, I, 86.

⁴ Mesnevi, IV, 234.

⁵ Hicr,15/39-40.

3- Kulların Fiilleri İle İlgili Görüşleri:

Mevlana bu konuda da görüş ve fikirlerini açıkça ifade etmiştir. Kulların fiillerinde ve bu fiillerin meydana gelmesinde kulun, sadece kasib yani kazanan olduğunu, insanın fiillerinin ise tamamen Allah tarafından yaratıldığını çok açık bir şekilde beyan eder. Konuyla ilgili olarak, "Kimi altına, gümüşe sahip olmuş, zenginlikte naziri olmayan bir dereceye erişmiş görürsen bil ki o, kazanma zahmetine sabretmiştir. Gözü açık olan bunları sebepsiz, Tanrı hikmeti olarak görür. Fakat mademki duygu âlemindeyin, sebeplere kulak as. Sebeplere yapışmamak, onları görmemek makamı; ruhu tabayi âleminden kurtulmuş olanındır".

"Yapılan işin ğayb âleminde eserleri doğar, o meydana gelen eserler, halkın hükmüne tabi değildir. Onların bize nispeti varsa da hepsi, ancak tek Tanrı tarafından yaratılmıştır. Mesela Amr'e Zeyd bir ok atar; o ok Amr'ı kaplan gibi yaralar. Yara, bir yıl kadar Amr'ın vücudunda ağrılar, sızılar meydana getirir. O dertleri Hak yaratmıştır, insan değil. Ok'a hedef olan Amr, o anda korkudan ölürse yahut ölümüne kadar bedeninde yaralar, bereler vücuda gelir de, O ağrılardan, o illetlerden ölürse Zeyd'e, ilk sebepten, ok attığından dolayı katil de! Hepsi Tanrı'nın icadiyse de o ağrıları Zeyd'e nispet et".¹

"Ekin ekmek, nefes almak, tuzak kurmak, çiftleşmek de böyledir. Onların sesleri, hep Hakk'a mutidir (eken, nefes alan, tuzak kuran, çiftleşen kuldur; bitiren, yaşatan, tuzağa düşüren, doğurtan yahut bunların aksini meydana getiren Hak'tır".²

"Hakk'ın yaptıklarını da gör, bizim yaptıklarımızı da. Her ikisini de gör ve bizim de yaptığımız işler olduğunu bil, zaten bu meydanda".³

"Ortada halkın yaptığı işler yoksa her şeyi hak yapıyorsa, şu halde kimseye 'bunu niye böyle yaptın' deme! Tanrı'nın yaratması, bizim yaptığımız işleri meydana getirmededir. Bizim işlerimiz, Tanrı işlerinin eserleri dir".⁴

Görüldüğü gibi Mevlana yukarıya alıntıladığımız mısralarında, insanın sadece tercih eden, kazanan, kasib olduğunu, bir tercihe sahip olup bunu icra etmesinden dolayı da sorumlu olduğunu; ancak insanın

¹ Mesnevi, I, 118.

² Mesnevi, I, 119.

³ Ehl-i Sünnetin konuyla ilgili görüşleri için bkz;,. Ethem Ruhi Fırlalı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980, s. 49-50; Şerafettin Gölcük, Bakılanı ve İnsanın Fiilleri, TDV Yayınları, Ankara 1997, s.86.

⁴ Mesnevi, I, 79.

fiillerinin ve diğer tüm hareketlerin yaratıcısının Allah olduğunu ve insanın tercihi sonucu tüm hareketlerin Allah tarafından yaratıldığını beyan etmektedir. Mevlana, insana tercih hakkını vermekle Cebriyye mezhebinin görüşünü reddetmektedir. İnsan fiillerinin yaratıcısının, kulun kendisinin değil de Allah olduğunu kabul etmekle de Mutezile mezhebinin iddialarını reddetmiş olmaktadır. Bu bakış açısı tamamen Sünnî bir bakış açısıdır. Dolayısıyla Mevlana da bu bakış açısını kabul etmekle Sünnî anlayışı benimsemiş olmaktadır.¹

4- Kaza ve Kader Hakkındaki Görüşleri:

Mevlana İslam mezhepleri arasında tartışmalı konulardan biri olan Kaza ve Kader meselesinde de görüşlerini açıklamıştır. Konuyla ilgili Mevlana'nın görüşleri şöyledir.

"Fakat kaza gelince bilgi uykuya dalar, ay kararır, gün tutulur. Kazanın bu çeşit hilesi nadir midir ki? Kaza ve kaderi inkâr edenin inkarı bile, bil ki kaza ve kaderdendir"² "Kaza ve kader zuhur edince bir tuzağı bile görmüyorsam bu yolda cahil olan yalnız ben değilim ya! Zorlamayı bırakıp feryad ü figana koyulan kişi ne kutlu kişidir; o, iyi bir işe sarılmış tır. Eğer kaza seni gece gibi sararsa sonunda yine elinden tutacak odur".³ "Hepsi dediler ki: 'Ey halden haberdar hâkim! Çekinmeyi bırak; çekinme, insanı kaderin hükümlerinden kurtaramaz. Kaderden çekinmekte perişanlık ve kötülük vardır, yürü tevekkül et ki tevekkül, hepsinden iyidir. Ey kötü hiddetli adam! Kaza ile pençeleşme ki kaza da seninle kavgaya tutuşmasın".⁴ "Kaza ve kaderle pençeleşmek mücadele sayılmaz. Çünkü bizi pençeleştiren, savaştıran da kaza ve kaderdir".⁵

Burada Mevlana açıkça kaza ve kaderin varlığını kabul ettiğini göstermektedir. Şu hususa da dikkat çekmekte yarar var kanaatindeyim. Yukarıda anlatılan mısralarda zahiren cebrilik iddiası varmış gibi görünüyorsa da Mevlana'nın buradaki esas vurgusu, asıl olanın irade-i külliye olan Allah'ın iradesi olduğu hususudur. Buna göre kâinatta, dünyada, insanlar ve toplumlararası ilişkilerde esas olan irade, irade-i külliyedir. Diğer bir tabide insan ve diğer tüm yaratıklar, Allah'ın onlar için koyduğu kural ve kaidelere bağlıdırlar ve bunların dışına çıkamazlar ki buna Sünnetullah diyoruz. Diğer taraftan Mevlana burada bu fikirleri dile getirmekle aslında 'İnsan' (Dehr) suresinin otuzuncu ayetinin bir nevi tefsirini yapmış olmaktadır. Adı

¹ Gölcük, a.g.e., s.86.

² Mesnevi, I, 99.

³ Mesnevi, I, 101.

⁴ Mesnevi, I, 72-73.

⁵ Mesnevi, I, 72-73.

geçen surenin otuzuncu ayetinin meali şöyledir: "*Şu da var: Allah dilemedikçe, siz hiçbir şey dileyemezsiniz. Çünkü her şeyi bilen, hikmet sahibi ancak Allah'tır*".¹

İnsanın kendi fiillerinin yaratıcısı olup olmadığı konusu ise efal-i ibad konusunda işlenmişti. Kısaca hatırlayacak olursak kul, kendi cüzi iradesi olduğu için yaptığından sorumlu olmakla beraber; insanın bizzat kendisi, kendi fiillerinin yaratıcısı değildir. Tüm fiiller Allah tarafından yaratılmaktadır. Burada Mevlana'ya göre irade-i cüz'iyeye ile irade-i külliye çatışmamakta, aksine birbirini tamamlayan birer unsur olmaktadır.

5- İlk Dört Halife ve Diğer Sahabeler İle İlgili Görüşleri:

Mevlana'nın özellikle aşırı Şiilikle itham edilmesinin gerçeği yansıtmadığını ispatlamaya geçmeden önce, Şiiliği diğer mezheplerden farklı kılan temel inanç ilkelerine kısaca değinelim.

a- Hz. Ali, Hz. Peygamberden sonra nass ve tayinle Halife olması gereken kişidir.

b- İmamet Hz. Ali'nin çocukları (Hasan ve Hüseyin) ve Hüseyin'den olma torunlarıyla devam eder ve onlara hastır.

c- Hz. Peygamberden sonra İmamların sayısı on ikidir.

d- Hz. Ali ile savaştan Hz. Muaviye ve yakın arkadaşlarını küfre girmiş kimseler olarak kabul ederler.

e- İlk üç Halife, Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti en hafif deyimiyle ona vermemiş, hakkını teslim etmemişlerdir. Daha aşırı bir kısım Şiiler ise ilk üç halifeye (özellikle ilk ikisine) küfreder ve onları zalimlikle suçlarlar.²

Şia'nın bu fikirlerini göz önünde bulundurarak, Mevlana'nın bu konularla ilgili ne tür fikirler beyan ettiğine bakarsak onun aşırı olup olmadığı bir tarafa, vasat bir Şii bile sayılamayacağı rahatlıkla anlaşılacaktır. Diğer taraftan son yıllarda, Alevilerin önde gelen bazı şahsiyetleri, Mevlana'yı, bir Alevi önderiymiş gibi takdim etmeye çalışmakta veya en azından öyle göstermeye çalıştıklarına tanık olmaktadır.³

Mevlana'nın ilk dört Halife ve diğer sahabeler hakkındaki görüşlerine bir göz gezdirildiği zaman bu iddiaların doğru olup olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Konuyla ilgili görüşlerine gelince Mevlana, sırasıyla Hz. Adem, Şit, Nuh, İbrahim, İsmail,

¹ İnsan, 76/30.

² Şia'nın konuyla ilgili görüşleri için bkz., İbn Babeveyh el-Kummi, Risaletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye, ter: Ethein Ruhi fiğlalı, AÜİF Yayınları, No: 141, Ankara.

³ Mesnevi, II, 7C1-71.

Davud, Süleyman, Yakup, Yusuf, Musa ve İsa peygamberleri çeşitli vasıtlarla anıp övdükten sonra sözü Hz. Muhammed ve arkadaşlarına getirir. "Muhammed o mülkü, o nimeti buldu da hemencecik ayı ikiye böldü. Ebubekir, tevrika mahzar oldu da öyle bir padişahın müşaviri oldu, öyle bir padişahı candan tasdik etti. Ömer o maşuka aşık oldu da gönül gibi hakkı batılı ayırt etti.

Mevlana, burada Hz. Ali'den sonra sırasıyla Cüneyd-i Bağdadi (öl.909-911), Bayezidi-i Bistami (öl.848), Maruf-u Kerh-i (ö-816), İbrahim Ethem (öl.777-778)⁵ ve Şakik (öl.709) gibi büyük mutasavvıfları meşhur yönleriyle överek zikreder.¹

Mevlana, yukarıya aktardığımız mısralarında ilk dört halifeyi sırasıyla olduğu gibi ele alıp onları zikretmiş ve övmüştür. Ve yine onları, tarihçe meşhur oldukları vasıflarıyla ön plana çıkararak anmıştır. Bu durum, onların fazilet sırasını Ehl-i Sünnetin anlayışındaki gibi aynen kabul ettiğini gösterir. Diğer taraftan Şiiilerin özellikle sevmediği Hz. Ömer'i açık bir şekilde överek şöyle der:

Rum elçisi, "Medine halkına 'Halifenin köşkü nerededir ki atımı, eşyayı oraya çekeyim' dedi. Halk dedi ki: 'Onun köşkü yok, Ömer'in köşkü, ancak aydın canıdır. Gerçi emir diye adı sanı duyulmuşsa da onun yoksullar gibi ancak bir kulübeciği var. Kardeş, onun köşkünü nasıl görebilirsin? Gönül gözünde kıl bitmiş! Gönül gözünü kıldan ve hastalıktan arıt, sonra köşkünü görmeyi gözet".²

"Ey aziz sen bana Mustafa'sın, Ben de sana Ömer gibiyim. Senin hizmetin uğrunda belime gayret kemerini bağladım dedi"³

Mevlana, bu beyitleriyle Hz. Ömer'in hem mütevazılığını hem manevi değerini 'Tanrı gölgesi' tabiriyle nazara vermeye çalışmaktadır.

Hız. Osman ile ilgili olarak, "Osman'ın devri gelince o üst basamağa çıktı, o bahtlı kutlu oraya oturdu".⁴ "Ondan sonra o merhametli halife, hutbe okuyacak yerde ta ikinciye yakın bir zamana kadar sustu kaldı".⁵

Mevlana burada da Hz. Osman'ın merhametini ve şefkatini açıkça övmektedir. Şii mensupları gibi onu, hakkı olmadığı halde hilafeti 'bir şekilde almakla veya diğer bazı müellifler gibi onu daha farklı sebeplerle eleştirmemektedir.

¹ Havatları hakkında bkz., İlgili md., DİA, Ankara 2003.

² Mesnevi, I, 112.

³ Mesnevi, I, 6.

⁴ Mesnevi, IV, 40.

⁵ Mesnevi, IV, 41.

Mevlana, Muaviye'yi de emir olarak anmakta, onu akıllı, tedbirli, şeytanla olan tartışmalarında bile Şeytan'a galebe çalan ve ona aldanmayan akıllı bir kimse olarak göstermektedir.¹

Diğer tüm sahabelerle ilgili olarak da Mevlana şöyle der. "Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır. Allah resulüne -Allah rahmet etsin selametler versin. Ve onun tertemiz soyunun ve sahabesinin hepsine rahmet olsun".²

Mevlana, Hz. Peygamberin çocuklarıyla ilgili olarak da şöyle der. "Dönen ve bu yüzden başı dönmüş olan kişi elbette evi de kendisi gibi döner görür. O edepsiz bahçıvanın söylediği sözler kendi haliydi. Evlad-ı Resulden o işler uzaktır".³

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Mevlana, Hz. Peygamberin tüm ashabına rahmet istemektedir. Bu istek ve inancıyla, Şii İmamiyye'nin temel bir görüşü olan Peygamberin ashabı arasındaki ayırım fikrini reddetmektedir. Diğer taraftan evlad-ı resulu genel olarak övmekte, onları bayağı işler yapmaktan uzak görmekte ve onları 'bayağı işlerden uzak olan kimseler' olarak vasıflandırmaktadır.

Bununla beraber onlara, İmamiyye inancında olduğu gibi İmamet ve masumiyet isnat etmediğini de müşahede etmekteyiz. Kısaca Mevlana'nın Muaviye hakkındaki görüşleri de Sünni camianın bu konudaki görüşleriyle paralellik arz etmektedir.

Bütün bunlardan ayrı olarak Mevlana, muhafazakar olarak bilinen Sünnilikten de öte, kendi meslek ve meşrebinin aşk olduğunu, eserlerinin çok değişik yerlerinde çok değişik ifadelerle de getirmektedir. Bununla da ilgili olarak şöyle der. "Bunu bırak, surete olan aşklar, mudaka surete ve güzel kadına değildir. İster bu cihanın aşkı olsun, ister o cihanın aşkı, hakiki maşukta suret yoktur. Hakikaten surete aşkısan sevgili ölünce onu niye terk ediyorsun? Sureti yine yerinde, bu terk ediş neden? Aşık, iyice ara, maşukun kim?"⁴

"Ey nakşî sureti olmayan! Bunca nakışlar, bunca sureterle sana hem müşebbih hayran olmuştur, hem muvahhid. Gah müşebbihi muvahhid yapmakta, gah sureder muvahhidin yolunu kesmekte".⁵

Mevlana bu ifadelerle Cenabı Allah'ın birliğini ve benzersiz oluşunu anlatmanın yanı sıra kendi tasavvufi anlayışını da dile getirmektedir. Ayrıca, daha önce Mevlana'nın sırasıyla ilk Peygamberleri, sonra Hz. Muhammed'i, daha sonra ilk dört halifeyi ve

¹ Mesnevi, II, 200-214.

² Mesnevi, II, 326

³ Mesnevi, II, 169.

⁴ Mesnevi, II, 54.

⁵ Mesnevi, II, 5.

hemen sonrasında da tasavvuf meslek ve meşrebinin önde gelen simalarını zikredip övdüğünü ifade etmiştik. Aslında bu sıralama Mevlana'nın, hakkı tebliğ görevinin, bir başka ifadeyle, Allah tarafından insanları irşad görevinin, Hz. Peygamber ve ilk dört halifeden sonra velayet tarzında tecelli ederek adlarını zikrettiği¹ tasavvuf büyüklerine geçtiği inancında olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlarla beraber Mevlana, insanlar arasında mutlaka görüş farklılıklarının olacağını, hatta bunun kaçınılmaz olduğunu ve bu durumun bu 'imkan' aleminin böylesi bir sonucu verecek şekilde dizayn edilmesinin bir sonucu olduğunu; bir başka ifadeyle güzel ve güzelliklerin ortaya çıkması için mutlaka zıtlarına da ihtiyaç bulunduğunu ifade etmektedir. Bunu dile getirmekle beraber vahyin rehberliğini kabul ettiği gibi, aklın rehberliğini de bir tarafa atmamakta, vahiyle desteklenmiş ve nurlanmış bir aklı da ölçü olarak kabul ettiğini değişik şiirlerinden anlamak mümkündür. Bu farklılıklar konusunda özellikle bilginin kıymetine vurgu yapmakta ve "Fakat eğer her şey de ayıplı olsaydı bilginin ne faydası olurdu? Mademki hepsi odun, burada öd ağacı yok demektir. Her şey hak demek ahmaklıktır, demek suretiyle bu hususa dikkati çekmektedir.

6- İman- Küfür Hakkındaki Görüşleri:

Hazret-i Mevlâna acaba inanç farklılığını dikkate almaz mı? İmanı, küfrü, inkarı bir mi görür. Ondan her türlü inancın eşit olduğu fetvasını mı alırız. Hayır. Hz. Mevlâna'da böyle değildir. Mesela, mesnevi'de şöyle der: "Yürü... Kâfirlere karşı şiddetli ol, ağıyârın dostluğuna toprak saç! - Ağıyârın başına kılıç kesil; kendine gel, tilkilik etme de aslan ol."²

Bu sözler, hiç şüphesiz Kur'an ayetlerinin bir tefsiri gibidir. Mevlâna'ya göre: "Allah Teâla'dan uzak düşen her kötü kişinin bir kâfirliği, bir Firavunluğu vardır. Ve bu da akıl noksanlığından ileri gelmektedir."³

Yine şöyle der Mevlâna: "O kâfirler, Allah'ın Kitabı'nı da çeşit çeşit kınadılar. Bu kitap esâtîrden, eskinin masallarından ibaret... Öyle derin bahisleri, yüce hakikatleri bildirmesi yoktur... Dediler"⁴

Mevlâna Celâleddin, Kur'an'ın ifadesiyle, münkiri "necis" olarak nitelendirir: "Zahirî kör, -farkedemediği için- belki görünen necasetlere bulaşır. Fakat can gözü kör olan -imansız- kişi, gizli olan görünmeyen pisliklere bulaşır. "Bu görünen pislik bir parça suyla

¹ Mesnevi, II, 70-71.

² Mesnevi, Trc. Veled İzbudak, II,10, İst. 1963.

³ Mesnevi, II, 118.

⁴ Mesnevi, III, 346.

arınır, fakat içte olan pislik arttıkça artar. Allah, kâfire “pis, murdar” demiştir. Bu pislik, bu murdarlık onun dışında değildir. Murdarlık onun huyundadır, dinindedir. -Yani din edindiği yolu sebebiyledir-”¹

Mevlâna zahirde hakim mevkide olsa bile küfür insanını bir acz ve perişanlık içinde görür. İlk asırdan itibaren Peygamber’le ve bağlılarıyla mücadele edenleri de kastederek şöyle der: “O münkirler aslında kendilerinin düşmanıydı, onlar kendilerini yaralıyorlardı. Düşman ona derler ki, cana kastetsin. Kendi kendine can çekişene düşman demezler. Yarasa, güneşin düşmanı değildir; hicaba girmiş, kendi kendine düşman olmuştur. Kâfirlerin hepsi de, Peygamberlerin cevherlerindeki ziyâdan kendilerini menederler! Hasta, doktora düşman olmuş; çocuk, kendini terbiye edene düşmanlık beslemiş, zararı kime?...”² Hz. Mevlâna, hatta küfür ve şirk içindeki insanı, insan olarak kabul etmez. Ve şöyle der: “Bir gönülde, gönül nûru - iman- olmadı mı, o gönül, gönül değildir. Bir bedende ruh yoksa, o beden topraktan ibarettir. İnsanın aslı gıdası Allah nûrudur; hayvan gıdası değil! Fakat gönül, hastalık sebebiyle bu aşağılık gıdaya düşmüştür. Çünkü *“onların kalplerinde maraz vardır.”*³ Onlar küfür hastalığına tutulmuşlardır. İnsan gıdası olan İlâhî mârifet nurunu bırakıp, hayvan gıdasıyla beslenir olmuşlardır

7- Mevlana’nın Diğer İnançlara Bakışı:

Genel olarak Mevlana gibi mutasavvıfların bir ‘ötekileştirme’ veya ‘farklılaştırma’ eğilimi içerisinde olmadıklarını vurguladıktan sonra, onun diğer inançları nasıl anladığını kendi lisanından okumaya geçebiliriz. Ancak hemen şunu ifade etmeliyiz ki, çoğu mutasavvıflar gibi Mevlana da açık konuşmak yerine semboller ve metaforlarla konuşmayı yeğleyip, ötesini kendisine ve erbabına saklamaktadır. O’na göre zaten sözün anlamı da, muhatabın anlayışı kadardır: *“Bu söylediğim söz de senin anlayışın kadardır”* der Mevlana ve haklı olarak, *“doğru anlayışlı kimselerin hasretinden öldüm”* diye serzenişte bulunur.¹⁰ O, bu konuda muhatabını uyarmaktadır. Esasen böyle bir uyarıyı, ‘diğer inançlara bakış’ gibi hassas bir konuda görüşlerini anlamaya çalışırken de hatırlatmakta yarar vardır.⁴

Mevlana, farklı bir bağlamda da olsa, konuya şöyle değinir: *“Bunu iyice açar, anlatırdım, ama birinin fikri sürçmesin diyorum; bundan korkuyorum hani. İnce sözler, keskin bir çelik kılıca benzer; kalkanın yoksa, geri dur. Bu elmas kılıcın önüne kalkansız gelme;*

¹ Mesnevi, III,170.

² Mesnevi, III, 61.

³ Bakara, 2/10.

⁴ Cafer Sadık Yaran, İslam ve Öteki, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001, s.325.

çünkü kılıcı kesmekten utanç gelmez. Bu yüzden kılıcı kınına koydum ben; eğri okuyan biri, aykırı okumasın, ters anlamasın dedim.”¹

Buradan hareketle, Mevlana'nın sözlerini, hamlıktan kurtulmuş olgun bir zihinle, örneklere takılıp kalmadan, sözün zahirinin altındaki gizli hikmeti doğru bir biçimde anlamaya gayret etmek ve sonuçta ulaşılan kanaatin yine de kendi anlayışımız kadar olduğunu kabul etmek durumundayız. Zira öyle görünüyor ki, hikmetli insanlarda, herkes kendisinden

veya aradığından az çok bir şeyler bulabilir. Fakat bununla *Dünya Barışına Bir Katkı Olarak Mevlânâ'da 'Öteki' Olgusu* birlikte arif kişilerden hiç biri, bu gibi kaplara, sınırlamalara veya kategorilere sığmayacak derûnî boyutlara sahiptirler.²

Mevlana'nın üslubuna ilişkin bu açıklamayı yaptıktan sonra, şunu ifade edebiliriz ki, ona göre peygamberler, aynı ilahî hakikatleri insanlara ulaştıran Hak âşıkları, Hak yolunun yolcuları ve fedakâr kılavuzlarıdır. Onlar arasında ayırım yapmak ve birbirleriyle yarıştırmak, müminler arasında çok sık rastlanan bir hastalıktır. Ona göre bu ayırım, inancın esprisiyle asla bağdaşmayan ve imanı kökünden kazıyan bir saplantıdır. Zira onlar adeta birbirlerine kenetlenmiş bir duvarın tuğlaları gibidir. Duvarın bir kısmının yıkılması diğer cenahın da yıkılmasının neticesi olacaktır. Mevlana'nın diliyle söyleyecek olursak o der ki: *“Hele Davud'la Süleyman ve başka peygamberler, selam onlara, birdir. Onların birini inkar edersen hiçbir peygambere inancın doğru olmaz; bu da birlik belirtisidir. Hani bin evden birini yıktın mı, hepsi de yıkılır gider; bir tek duvar bile ayakta kalmaz. Çünkü 'Onların aralarından hiçbirini ayırt etmeyiz.' Akıllıya bir işaret bile yeter; buysa işareti de geçti.”³ “Onun içindir ki, bizimle konuşup görüşenler, hep savaştadır; peygamberlerin birbirleriyle savaşıyorsa kimse duymamıştır; kimse işitmemiştir. Çünkü peygamberlerin ışığı güneştir; bizim duygu ışığımızsa kandildir, mumdur, ıstır.”⁴*

Dolayısıyla ona göre, aynı kaynaktan beslenen ve aynı ışığın kandilleri olan peygamberlerin mesajları da birbirleriyle aynileşmek durumundadır. Mevlana, her ne kadar Allah'ın gönderdiği peygamberler farklı ise de, saçtıkları ilahî ışığın bir olduğunu, farklı zamanlarda gelen bu peygamberlerin değişen toplumsal ve kültürel şartların gereği olarak bazı farklılıkları hayata geçirmişlerse de, ilahî

¹ Mesnevi ve Şerhi, I, 160-161.

² Yaran, a.g.e., s.326.

³ Mesnevi ve Şerhi, IV, 67.

⁴ Mevlana, IV, 71.

işığın parıltısının hep bir ve aynı kalacağını, çünkü kaynağın tek olduğunu söylemektedir.¹ Bu yaklaşımı, Hz. Musa ve Firavun kıssasına temas ettikten sonra şöyle dile getirir: *"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminlerde (iman ettiler). Her biri Allah a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İştittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır" dediler.*"²

Mevlana burada, dini fenomenoloji'nin üzerinde durduğu çok önemli bir noktayı açıklamaktadır. Bütün dinler Kutsal (Allah) 'ın peşinde olarak vardılar. Özellikle yüksek tipli dinler... Hedef, Allah'a yakınlaşmadır. Bu bütün dinlerin üzerinde ortak olarak durdukları önemli bir konudur. Kutsalla bütünleşmeyi, kutsalın koyduğu tabulara yaklaşımları veya onun verdiği ruhsatları yapmayı dindarlığın bir gereği olarak gören her dinin mü'mini, hedef olarak kutsala yakınlık için çalışmaktadır. Bu konu, Kuran-ı Kerim'de de *"Herkes kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda /cim in doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir"*³ buyrulmaktadır. Burada Kur'an'ın açıkladığı ana konu, insanların kendi meşreb ve mizaçlarına uygun işler yaptığı ve bunu da din olarak gördükleri konusudur. Yine Kuran-ı Kerim'in başka bir ayetinde *"Her grup kendi fikirleriyle mutludur."*⁴ buyrulmaktadır. Ancak ölüm ötesi dünyada kimin haklı olduğuna Allah hükmedecektir. Mevlana'nın eserlerinde dinler ve insanlar için sergilenen hümaniter (insani) boyutun kaynağının Kuran-ı Kerim olduğunu belirttik. Mevlana ihtilaflar olsa da hakikat birdir diyor. Hakikate giden yollar çok olsa da bir tek hakikatten bahsediyor. Hz. Mevlana'ya göre bu hakikati bulmak önemlidir. Hakikati bulmadıktan sonra yolların tekliği veya çokluğu önemli değildir. Nitekim Mevlana, Mesnevi'de *"Alem de gizli merdivenler vardır, basamak basamak göğe kadar. Her bulutun başka bir merdiveni vardır, her gidişin başka bir göğü, her biri, öbürünün halinden bihaberdir. Geniş bir ülkedir, ne başı var ne sonu!"* demektedir.⁵

İslam'ın inanç ve ibadet öğretilerine bağlılığı konusunda hiçbir kuşku bulunmayan Mevlana'nın diğer dinler ve mensuplarına yönelik düşünceleri ve bireysel ilişkileri, onun hayat anlayışında asla insanları

¹ Yaran, a.g.e., s.326.

² Bakara, 2/285.

³ İsra, 17/84.

⁴ Rum, 30/ 32.

⁵ Mesnevi, III, 170.

mensup oldukları inançlarına bakarak ‘ötekileştirmek’ ve ‘farklılaştırmak’ gibi bir tavra veya konumlandırmaya ödün vermediğini göstermektedir. Dolayısıyla Mevlana, en geniş ve en kapsamlı yaklaşımlarıyla, çok kültürlü ve çok dinli bir dünyada, farklılıkların değil, ‘insan oluş’ gibi en tabî müşterekliğin dikkate alınması gerektiği yönünde çok önemli mesajlar vermiştir.

Sonuç

Mevlana çok yönlü bir şahsiyet olup birçok eser yazmış mutasavvıf bir zattır. Kendisine isnat edilen bazı iddiaları İslam düşüncesi tarihi açısından irdelemeye çalıştık. Dile getirdiği görüşlerini incelediğimiz zaman, bazılarının iddia ettiği gibi onun aşırı Şia'yla hiçbir ilgisinin olmadığı açık bir şekilde görülecektir.

Mevlana, İslam'ın temel taşı olan tevhid yani Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla, eşsiz, benzersiz ve tek olduğu hakkındaki görüşlerini şu mısralarıyla dile getirir. Allah'ın insani vasıflarla vasıflanamayacağı ile ilgili olarak, "El, ayak bizim için öğünç vesilesidir. Fakat Allah'ın arılığına nispetle kusur doğmaz, doğurmaz vasfi ona layıktır. Babayı da halk eden o, oğlu da. Doğma cisim olanın vasfidir. Doğan, ırmağın bu yüzüne mensuptur. Çünkü doğan kevn-i fesad âlemindedir, aşağılıktır, sonradan değildir. Elbette onu bir meydana getiren lazım" ifadeleriyle Allah'ın uluhiyyet ve rububiyyetiyle tek ve eşsiz olduğunu vurgulamaktadır.

Diğer taraftan Mevlana, Evrensel İslam düşüncesi kapsamında olan konuların hemen hemen tamamında kendi görüş ve fikirlerini çok açık bir şekilde dile getirmiştir. Buna göre Mutezile'yi oldukça belirgin bir şekilde fikren yermiş ve görüşlerini reddetmiştir. Aynı şekilde Cebriyye mezhebini reddettiğini, onlara ait olan cebri görüşün yanlış olduğunu ifade etmekle göstermiştir. Bu, birbirine zıt iki mezhebi reddetmekle Mevlana'nın Mutezili ve Cebriyeci olmadığı zaten kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır.

Bütün bunlarla beraber Mevlana, insanlar arasında mutlaka görüş farklılıklarının olacağını, hatta bunun kaçınılmaz olduğunu bir başka ifadeyle güzel ve güzelliklerin ortaya çıkması için mutlaka zıtlarına da ihtiyaç bulunduğunu ifade etmektedir. Bunu dile getirmekle beraber vahyin rehberliğini kabul ettiği gibi, aklın rehberliğini de bir tarafa atmamakta, vahiyle desteklenmiş ve nurlanmış bir akli ölçü olarak kabul ettiğini değişik şiirlerinden anlamak mümkündür.

Mevlana, Müşebbihe, Musavvire ve bunlara benzer eliğ mezheplerin görüşlerini reddetmekle, bu mezheplerin görüşleriyle de

herhangi bir alakasının olmadığını göstermiştir. Hz. Peygamberden sonraki Halifelerin sıralamasını olduğu gibi kabul etmesi, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı ciddi bir şekilde övmesi ve özellikle de Hz. Muaviye'yi makul bir şahsiyet olarak kabul edip herhangi bir olumsuzlukla itham etmemesi, kendisinin Şia'yla da herhangi bir ilgisinin olmadığını göstermektedir.

Yukarıda saydığımız mezheplerin tamamını reddetmesi, bunun yanında Sünniliği açıkça övmesinin yanı sıra savundukları görüşlerin Sünni camia tarafından savunulan görüşler olması da gösteriyor ki Mevlana tam manasıyla Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine mensup bir şahsiyettir.

Allah'ın her şeyi insan için yaratması O'na değer ve önem verdiğinin en önemli delilidir. Yarattıklarını severek yaratan ve içlerinden insanı en mükemmel ve yeryüzünün halifesi kılan Allah elbette insana değer vermektedir. O zaman Allah'ın verdiği bu değeri insanlar birbirinden esirgememelidir.

Mevlânâ insanı merkez almış, insan sevgisi ile yola çıkmış, yeryüzünde kendisinden en çok bahsedilen mümtaz şahsiyetlerden birisidir.

Kaynaklar

- Ablay, M. Necati. "Mevlana ve Goethe Panteizmin İki Büyük Temsilcisi", I. Milletlerarası Mevlana Kongresi Tebliğleri, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Birand, Kamıran İlkçağ Felsefe Tarihi, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fakülte Yayınları, 1987.
- Can, Şefik, Mevlana, İstanbul-1999
- Eflaki, Ahmet, Ariflerin menkıbeleri I, Çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul, M.E.B. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 62, 1995.
- Ergün, Mustafa, İnsan ve Eğitimi, Mevlana üzerine Bir Deneme, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- Ethem Ruhi Fırlalı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980.
- Feyzi Halıcı, "Mevlana Duyarlığı", Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları.
- Fırat, Atilla. "Anadolu Aleviliği, Hacı Bektaş Veli Düşüncesi ve Türk Yaşamına Etkileri",
- Gökçe, Ferhat, *İslâm İrfân Geleneğinde Hadis Yorumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Güngör Erol. İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1982.

- İbn Babeveyh el-Kummi, Risaletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye, ter: Ethem Ruhi fiğlalı, AÜİF Yayınları, No: 141, Ankara.
- H. Fikret Alaysa, “Lefkoşa Mevlevî Tekkesi”, 1. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988.
- Küçük, Hasan, “Mevlana İdealizminin Felsefî Analizi”, 1. Milli Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1985, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1986.
- Hidayetoğlu, Selahaddin, Hz. Mevlana, Konya-1998. S-İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlana, (TBMM, kültür, sanat yayınları), Ankara-1994.
- Hançerlioğlu, Orhan, Başlangıçtan Bugüne Mutluluk Düşüncesi, 3. Baskı, Varlık Yayınevi, İstanbul 1973.
- Irene Melikoff, “Batı Hümanizmasının Karşısında Mevlana'nın Hümanizması”, Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları, Der. Fevzi Halıcı, Ülkü Basımevi, Konya 1983.
- Mevlana, Celaleddin, Mesnevi ve Şerhi, Şerh eden: Abdülbaki Gölpınarlı, Cilt 1-VI, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1989, VI, 1370.
- Mevlana Celaleddin, Fihi Mafih, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1959, s.226.
- Mevlana, Mesnevi, Veled İzbudak, İstanbul-1998
- Mevlana, Divan-ı Kebir, Abdülbaki Gölpınarlı İstanbul-1960.
- Mengüçoğlu, Takıyeddin. “Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefî Antropoloji Hakkında Düşünceler”, Yüzyılımızda İnsan Felsefesi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 1997.
- Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, İstanbul, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, Yayınları, 1987.
- Riyazü's-Salihin Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Çev. H.Hüsnü Erdem, Ankara, trs.
- Sadi Şirazi, Gülistan, İstanbul, 1307
- Sayılı, Aydın. “Ortaçağ İslam Dünyasında İlim”, Ders Notları, A.Ü.D.T.C.F, Felsefe Bölümü, 1970.
- Turan Ahmet, İslam Mezhepleri Tarihi, Samsun 2000.
- Yarkın, Münir. Büyük Filozoflar, Türkiye İşbankası Yayını, 1969.
- Yaylalı, Kâmil, Mevlânâ'da İnanç Sistemi, Konya, trs.